

De legervorming in Nederland tussen 1813 en 1940

dr. F. Snapper

Van de vestiging van het Koninkrijk tot het midden van de 19e eeuw

Gedurende de inlijving hadden de Fransen de dienstplicht ingevoerd waarbij plaatsvervanging was toegelaten. Voorts hadden zij de Nationale Garde opgericht, die veel overeenkomst vertoonde met de schutterij gedurende de Republiek.

Het is de Nationale Garde geweest, vooral die van Amsterdam en Den Haag, die in november 1813 een wezenlijke bijdrage heeft geleverd aan de bevrijding van ons vaderland. Het Algemeen Bestuur, tot de komst van de Prins van Oranje uitgeoefend door Van der Duyn van Maasdam en Van Hogendorp, stond voor de taak onverwijd een militaire organisatie op te bouwen. Hierbij dachten zij aan een organisatie van een vrijwilligersleger, en een militia, bestaande uit dienstplichtigen. Allereerst werden op 26 november 1813 vrijwilligers opgeroepen.

De oprichting van de militia werd geregeld bij besluit van 20 december 1813. Dit reglement is door Falck, die als kapitein bij de Amsterdamse Nationale Garde in de voorafgaande maand een belangrijke rol had vervuld, opgesteld aan de hand van de ontwerpen van Elias Canneman en Fannius Scholten, die eveneens in de novemberdagen naar voren waren gekomen. Het is jammer dat wij die ontwerpen niet meer bezitten, want dat van Canneman heeft vermoedelijk algemene persoonlijke dienstplicht voorgesteld.

Van Hogendorp schreef over dit stelsel dat het viermaal zoveel volk eiste als een Franse conscriptie en derhalve moest worden verzacht. Evenals bij de Franse conscriptie werd plaatsvervanging toegestaan. Als gevolg hiervan stond niet alleen de werving voor het staande leger stil, maar de vrijwilligers deserteerden om zich als remplaçant beschikbaar te stellen en de voor die tijd aanzienlijke premies (400 à 600 gulden) te incasseren. In april 1814 was dan ook de uitrukkende sterkte bij de infanterie slechts 3474 man van het staande leger en 7398 man van de militia.

Op 23 februari 1814 heeft Willem I nog getracht het remplaçantstelsel af te schaffen, maar bij de vergadering van de grondwetcommissie, twee dagen later, moest hij op dit punt toegeven.

De soevereine vorst heeft zijn overige denkbeelden betreffende de defensie wél kunnen realiseren. De wetten van 1815 zijn dan ook voor het grootste deel ontleend aan zijn ideeën. In 1815 kende men dus, behalve de marine die uitsluitend vrijwilligers telde, een landmacht, samengesteld uit een staand vrijwilligersleger dat 25.000 man sterk zou moeten zijn, een uit dienstplichtigen bestaand militieleger met een mobilisabele sterkte van 20.000 man en tenslotte schutterijen die uit lotelingen bestonden, doch waarvoor plaatsvervanging niet was toegestaan. Deze schutterijen waren gemeentelijke instellingen doch konden in oorlogsomstandigheden mobiel worden verklaard, d.w.z. dat zij ook buiten hun eigen gemeenten dienst moesten verrichten. Zo nodig konden zij bij het leger te velde worden ingedeeld.

Toen in het voorjaar van 1815 Napoleon in Frankrijk landde verklaarden verschillende schutterijen zich zelf mobiel. Op dat moment was het overgrote deel van ons volk vastbesloten een terugkeer van de Franse overheersing te voorkomen. De militia kwam vol goede moed onder de wapenen, en in de slag bij Waterloo hebben de Nederlanders zich goed gedragen. In zijn eerste rapporten na deze slag spreekt de Hertog van Wellington zich zeer lovend uit over de houding van de Nederlandse troepen onder de Prins van Oranje, de toekomstige Koning Willem II.

In latere publikaties is deze verdienste wel eens in twijfel getrokken. Vermoedelijk vloeide dat voort uit een rapport over de kwaliteit van de Nederlandse troepen, gedagtekend 18 augustus 1815, dus na de slag bij Waterloo, dat zich in de correspondentie van de Hertog van Wellington bevindt en waarvan de steller onbekend is. In dat rapport wordt de kwaliteit van het Nederlandse militieleger goed genoemd; over het staande leger daar-

entegen wordt niet veel goeds gezegd. Het rapport geeft ook een zeer interessante kijk op de houding van de Nederlandse soldaat: de groetplicht acht hij een onredelijke zaak, het liefst doet hij of hij zijn meerdere niet ziet. Voor zijn meerderen heeft hij alleen respect als zij door ontwikkeling en kennis boven hem staan; dientengevolge hebben jonge onderofficieren die uit dezelfde maatschappelijke geledingen komen als de soldaten, zeer weinig gezag bij de troep. Aangezien er bij het Nederlandse leger, dat zich toen in een periode van opbouw bevond, veel jong kader was ingedeeld beoordeelde het rapport de discipline als onvoldoende.

De oorzaken van de kloof, die reeds vele honderden jaren in het Nederlandse volk bestaat wanneer het erom gaat tijdig de defensie te organiseren, zette ik reeds eerder uiteen (*Mil. Spect.* 140 (1971)(10)450). De afkeer van het leger, gecombineerd met het 19e-eeuwse standsgevoel, had tot gevolg dat de „betere kringen” in Nederland niet wilden dat hun zoons in kazernes werden ondergebracht te zamen met mensen uit de mindere stand. Was in Pruisen reeds in 1814 de persoonlijke dienstplicht ingevoerd, in Nederland handhaafde zich het remplaçantenstelsel tot het einde van de 19e eeuw.

De schutterij bleef buiten de kazernes. De wet van 1815 kende dienstdoende en rustende schutterijen. Slechts de dienstdoende schutterijen zouden in vredetijd worden geoefend. Tijd en plaats van de oefeningen moesten door de commandant in overleg met het gemeentebestuur worden geregeld. Hiervan kwam niet veel terecht. In 1819 stelde Van Hogendorp dan ook voor de oefeningen ook van de dienstdoende schutterijen maar af te schaffen. Zover is het niet gekomen, doch in de zuidelijke provincies is de desbetreffende wet nooit ingevoerd. In 1827 kwam een nieuwe wet tot stand. Ook voor de schutterij werd geloot en nu werd plaatsvervangend wel toegestaan. Tevens werd bepaald dat in de periode van 1 april tot 1 oktober de dienstdoende schutterij eens in de twee weken op zondag, na vijf uur 's middags, gedurende twee uren diende te oefenen. De oefening moest een half uur voor zonsondergang eindigen en in voor- en najaar was het daardoor moeilijk de voorgeschreven oefenduur te realiseren.

Het was dan ook niet verwonderlijk dat in 1830/1831 de schutterij eerst na vele maanden mobilisatie haar taak naar behoren kon verrichten. Die schuttersbataljons, die gedurende de 8 maanden, voorafgaande aan de tiendaagse veldtocht, samen

met legerafdelingen in dezelfde kampen gelegerd waren geweest en gezamenlijk hadden geoefend, en waaraan een aantal legerofficieren was toegevoegd, deden in niets onder voor de legerbataljons. Toen een bataljon Gelderse schutterij aan de Franse Generaal Belliard, die de opmars van de Franse troepen kwam aankondigen, voorbijmarcheerde was deze ervan overtuigd dat dit een Pruisisch legerbataljon was. Overigens waren er ook wel weer merkwaardige uitzonderingen: Van Schravendijk beschrijft hoe burgemeester Cornelis Prins van Wormerveer een schutter, die weigerde onder de wapenen te komen, arresteerde en naar Haarlem zond. Dit bleek echter tegen de wet te zijn. De schutter werd terstond in vrijheid gesteld en de burgemeester werd wegens onwettige vrijheidsberoving tot gevangenisstraf veroordeeld.

Uiteindelijk heeft de afscheiding van België het aanzien van onze krijgsmacht geen goed gedaan. Een tamelijk voordelige regeling van de Belgische kwestie, aangeboden door de grote mogendheden na de tiendaagse veldtocht, werd door Willem I afgeslagen en het gevolg was dat jarenlang leger en vloot gemobiliseerd bleven, waardoor 's lands financiën in een zeer slechte toestand kwamen te verkeren. Na 1839, toen Willem I uiteindelijk met een ongunstiger regeling genoegen moest nemen, waren de financiën zo uitgeput, dat ook op de krijgsmacht sterk moest worden bezuinigd. Aan prestige hadden leger en vloot door deze Belgische kwestie niet gewonnen, mede niet doordat de voordelen, die het militaire optreden had opgeleverd, door 's Konings koppigheid weer verloren gingen. Hoe de bevolking reeds spoedig hierna tegenover het leger stond maakt het volgende, door Robijns beschreven, incident uit 1844 duidelijk.

Volgens een verslag van de luitenant-kolonel der mariniers aan de directeur-generaal der marine had een sergeant der mariniers in Rotterdam een soldaat van het regiment jagers aangehouden, die niet voor hem had gesalueerd. Een volksooploop was hiervan het gevolg.

Van het midden van de 19e eeuw tot de opheffing van de schutterij

In 1861 werd een nieuwe militiewet van kracht. De totale dienstduur werd 5 jaar, waarvan één jaar onder de wapenen. Per compagnie zouden voorts 40 ongegradueerde vrijwilligers dienen. Bij mobilisatie zou het aantal miliciens per compagnie 130 worden. De lichtingssterkte van de militie bedroeg 11.000 man.

Deze nieuwe militiewet was allesbehalve ideaal. Plaatsvervangende bleef toegestaan. Bovendien ging de regering ervan uit, dat het leger werd gesteund door een goede schutterij. Die was echter niet voor haar taak berekend. In 1862 veroordeelde een officier der schutterij de herhaalde uitspraken dat de schutterij slecht geoefend en praktisch onbruikbaar was, waarvan naar zijn mening een bijzonder ontmoedigende invloed uitging. Het heeft dan ook na 1861 niet aan reorganisatievoorstellen voor de schutterij ontbroken.

Vermeldenswaard is het voorstel in 1862 van een beroeps-luitenant, Den Beer Poortugal, die de oefeningen voor de schutterij wilde uitbreiden tot tweemaal 2 uur per week gedurende de periode april-september. Andere voorstellen kwamen in 1863 van Generaal Knoop en de heer De Roo van Alderwerelt; hun inhoud is zeer goed weergegeven in het proefschrift van Sickesz, „De schutterijen in Nederland”, dat in 1864 werd gepubliceerd. Sickesz zelf achtte het voldoende, dat de schutters ieder jaar van april tot september daadwerkelijk 2 uur per week werden geoefend, waarbij hij de tijdstippen wilde overlaten aan de commandanten, in overleg met het gemeentebestuur.

Een nieuw wetsontwerp op de schutterijen, ingediend in 1864, werd verworpen. Den Beer Poortugal, die met de inhoud van dat ontwerp al niet had ingestemd, hield in 1866 een voordracht voor de, toen nog zeer jonge, Vereniging ter beoefening van de Krijgswetenschap. Daarin nam hij veel van Sickesz' ideeën over. Hij wilde alleen nog in het eerste jaar de schutterij tweemaal 2 uur per week in de periode april-september laten oefenen; daarna slechts éénmaal per week. Dat betekende dus in het eerste jaar 104 oefeningen en in de overige jaren 52 uren. Hij merkte op dat toentertijd de dienstdoende schutterij in werkelijkheid niet meer dan 22 uur per jaar oefende. Het was eigenlijk een wonder dat de schutterij bij de relletjes in Amsterdam in 1848 nog tot doeltreffend optreden in staat was gebleken. Bij mobilisatie zou het vele maanden duren voordat zij voor de haar toebedachte taak, de dienst in de stellingen, geschikt zou zijn.

In de mobilisatie van 1870 bleek dat duidelijk. Bovendien kwam toen aan het licht, dat slechts persoonlijke dienstplicht, zonder remplaçantenstelsel, uitkomst zou kunnen brengen. Een wetsontwerp van die strekking, in 1873 ingediend, werd echter door de Tweede Kamer verworpen met meer dan 60% van de stemmen tegen. De minister van oorlog, Van Limburg Stirum, trad

daarop af en richtte de anti-dienstvervangingsbond op. Hij smaakte nog het genoegen te beleven dat de grondwet in 1887 zodanig werd veranderd dat persoonlijke dienstplicht in geen geval ongrondwettig was. Het zou echter nog tot 1898 duren alvorens de persoonlijke dienstplicht werd ingevoerd.

Tot de tegenstemmers van 1873 behoorde ook de reeds eerder genoemde De Roo van Alderwerelt die weliswaar in 1863 de tijdgeest onomwonden had gekapitteld:

Nimmer heeft het geld zoo onbepaald geheerscht, nimmer hebben de menschen zich de bevordering van het materieel welzijn zoo uitsluitend ten doelwit gesteld, nimmer heeft men meer laagheden zien begaan, dan in onze geroemde 19e eeuw . . .

doch die tien jaar later de voor geld verkrijgbare plaatsvervangende klaarblijkelijk niet wenste af te wijzen, althans niet bereid bleek de persoonlijke dienstplicht te steunen. En toch had Den Beer Poortugal reeds in 1866 in zijn voordracht gesteld:

Wij krijgen algemeenen dienstplicht, daar houd ik mij van overtuigd; het is alleen een quaestie van tijd.

Het is duidelijk, dat er bij algemene dienstplicht naast het leger voor een schutterij geen plaats meer is, met name omdat laatstgenoemde slechts kan bestaan indien het leger niet alle weerbare mannen opeist. Hoewel echter in Nederland de persoonlijke dienstplicht op het eind van de 19e eeuw werd ingevoerd duurde het nogmaals een halve eeuw voordat de algemene dienstplicht metterdaad werd ingevoerd.

Nadat in 1899 bij de wet een einde was gemaakt aan de mogelijkheid van vrijwillige dienstneming bij de militie — vaak ontwaarden in een verkapt handhaving van het remplaçantenstelsel, werd in 1901 de Militiewet grondig gewijzigd. Het jaarlijkse contingent werd op 17.500 man gebracht. Hiervan werden 12.300 man bestemd voor volledige oefening — 18 maanden voor de bereden korpsen en 8½ maand voor de onberedenen — en 5200 man voor de korte oefening van 4 maanden. (Het uit 1898 stammende Voorbereidend Militair Onderricht bewees nu zijn waarde, omdat men daar het zg. „bewijs van voorgeoefendheid” kon verkrijgen dat nu recht gaf op de verkorte eerste oefening.) De totale dienstdtijd werd bij de militie op 8 jaar gebracht waarna, krachtens de gelijktijdig ingevoerde Landweerwet, de dienstplichtigen nog voor een periode van 7 jaar bij de landweer konden worden opgeroepen. De schutterij zou

langzamerhand worden opgeheven; zij stierf, zoals later Generaal Van Voorst tot Voorst zou schrijven, op 1 augustus 1907 een roemloze dood. Elders hebben Kruls en Staring het afsluiten van deze fase gekarakteriseerd met:

Een aloude nationale instelling hield op te bestaan.

Toch waren er ook legerofficieren die rond de eeuwwisseling de vervanging van de schutterij door een landweer ten zeerste afkeurden. Van Dam van Isselt bv., die het later tot luitenant-generaal zou brengen, had ervoor gepleit de schutterijen te verbeteren met beter kader, de schutters, zodra zij in uniform waren, onder de krijgstucht te stellen en de zg. schuttersraden af te schaffen. Hij was ervan overtuigd dat, wanneer deze structurele verbeteringen zouden zijn ingevoerd, de bevolking zou hebben ingestemd met langere oefentijden. Met andere woorden:

... de historische lijn volgende had men onze legerreserve geheel op de hoogte van den tijd kunnen brengen indien ... men het had gewild. Doch de wil heeft ontbroken, én bij onze Volksvertegenwoordiging én in onze toongevende militaire kringen, waar men liever op goedkope wijze Pruisen nabootste ... Ultramilitair gestemd, alle oefening, alle wapening buiten de kazerne uit den booze verklarende, heeft men zijn heil gezocht in een beperkt leger, met een daaruit voortkomende nog beperkter landweer.

Van Dam van Isselts standpunt doet stellig niet onlogisch aan. Zodra men, om welke reden dan ook, geen daadwerkelijke algemene dienstplicht in vredetijd invoert, is een instelling als de schutterij ongetwijfeld nuttig. De Verenigde Staten, hoewel een geduchte macht, hebben nog altijd hun nationale gardes. De taak daarvan vertoont inderdaad veel overeenkomst met die van onze voormalige schutterijen: versterking van de politie bij ordeverstoringen; aanvulling van het leger in oorlogstijd. Uiteraard moeten deze eenheden verder worden opgeleid alvorens zij in een mobiele rol tegen een buitenlandse vijand inzetbaar zijn. Voor het beveiligen van sleutelpunten tegen mogelijke subversieve acties zijn dergelijke troepen zeer goed bruikbaar.

Er bleken aan de Militiewet 1901 nog andere gebreken te kleven. Wel had men in de jaren '90 de opleiding tot reserve-officier geschapen, doch men had — op zich zelf terecht — deze opleiding slechts op basis van vrijwilligheid opengesteld. Aangezien men echter wel wist dat het Nederlandse volk zich slechts met tegenzin offers voor de defensie wil getroosten had men de eisen laag gesteld. Dientengevolge werden de reserve-officieren vooralsnog door de beroepsofficieren met vooroordeel ontvangen. Bovendien waren het juist de meer ontwikkelden, die het bewijs van voor-

geoefendheid haalden en zich daarmee aan kaderopleiding wisten te onttrekken. Generaal Snijders, opperbevelhebber tijdens de mobilisatie 1914-1918, geeft ronduit toe dat ook het beroepspersoneel hier niet vrijuit gaat. De beroepsofficieren van vóór 1914 hebben niet begrepen, dat het hun plicht is:

... en in het bijzonder van hem, die een commando uitoefent, door voorbeeld, leiding en voorlichting den reserve-officier op de hoogte van zijn taak te brengen.

Trouwens, de Nederlandse krijgsmacht moest, behalve met onverschilligheid en onverantwoordelijke zuinigheid, veroorzaakt door een historische ontwikkeling, nu langzamerhand met een nieuwe factor rekening houden, nl. de vredesbeweging. In zijn overzicht over de vredesbeweging in Nederland van 1898 tot 1923 schrijft De Louter:

Verzet tegen den oorlog is bijna zoo oud als de oorlog zelf, wel te verstaan voor zover hij valt binnen het bereik van de geschiedenis der menschheid. Dit verzet vond een krachtigen steun in het oorspronkelijk Christendom en openbaarde zich eeuwen lang in godsdienstige, humanitaire en wetenschappelijke kringen en geschriften van privaatpersonen en kerkelijke overheden. Het nam een collectieve gestalte aan, d.w.z. het riep vrijwillige vereenigingen in het leven sedert den aanvang der 19e eeuw, achtereenvolgens in Noord-Amerika, in Engeland en op het vasteland van Europa. Nederland behoorde niet tot de voorgangers. Eerst onder den druk van den Fransch-Duitschen oorlog werd op 26 Jan. 1871 te Amsterdam een Nederlandsche Vredesbond gesticht.

In de eerste 30 jaren van zijn bestaan leidde deze bond een min of meer kwijnend bestaan, totdat hij in 1901 fuseerde met de in 1898 opgerichte „Vrouwenbond voor arbitrage en internationale ontwapening”. Het aantal leden, 2200 in 1901, was in 1914 tot 5500 gestegen. Hierbij dient ook te worden vermeld dat zich op het einde van de 19e eeuw uit het anarchisme — dat tot dan toe, min of meer analoog aan de Wederdopers, allerm minst afkerig was geweest van geweld — een pacifistische stroming ontwikkelde. In Nederland werd F. Domela Nieuwenhuis daarvan een der exponenten. In 1904 werd op zijn voorstel de Internationale Anti-Militairistische Vereeniging (IAMV) opgericht, die het tijdschrift „De Wapens neder” uitgaf.

Het was deze tak van de vredesbeweging die het militaire apparaat wilde aantasten. Reeds in 1908 was deze stroming belangrijk geworden. In zijn voordracht voor de Vereniging ter beoefening van

de Krijgswetenschap over „Een Nederlandsch Volksleger”, sprak in 1908 de toenmalige Kapitein Fabius:

Wij moeten er niet in berusten, dat het anti-militairisme onbestreden wordt verkondigd. Tegenwoordig verbieden wij de vergaderingen der anti-militairisten voor militairen en geven juist daardoor aan de sprekers gezag bij en invloed op diezelfde militairen, die zij toch bereiken, al is het eenige maanden later na het met groot verlot gaan . . . Ware ik de baas, ik zou bij gelegenheid van het optreden van een anti-militairistische spreker, mijne miliciens aanraden, ernaar toe te gaan en ze zelfs daarvoor avondpermissie verlenen. Ik zou dan tevens bevorderen, dat ter zake kundigen onder ons het debat tegenover den anti-militairist aanvaarden. Als onze denkbeelden goed zijn, dan moeten zij niet verstopt worden, noch als ziekelijke kinderen angstig ingepakt tegen wat opfrisschenden wind.

Deze gedachte, hoe juist ook, was moeilijk te verwezenlijken door een officierskorps dat zich sterk verbonden voelde met het Vorstenhuis dat immers boven de politieke partijen stond. Dit is een van de redenen waarom tot voor kort de Nederlandse beroepsofficier, enkele uitzonderingen daargelaten, zich over het algemeen niet met de actieve politiek wilde bemoeien.

Een andere reden, eveneens historisch bepaald, is dat na 1815 — onder nawerking van de ruzies tussen Patriotten en Prinsgezinden wier onderlinge twisten zich ook binnen de strijdkrachten hadden doen gevoelen, en op het eind van de 18e eeuw de toch al zo geringe militaire weerstand van Nederland nog verder hadden doen verminderen — de mening had postgevat dat militairen zich niet met politieke zaken behoorden in te laten.

Fabius was zijn tijd ver vooruit. Het Nederlandse beroepsofficierskorps bleef zich vrijwel unaniem tot voor kort afwijzend opstellen tegenover een gezonde activiteit op politiek gebied.

Ook anderszins moest echter van de toenmalige instelling der officieren wel een zekere remmende invloed uitgaan. Sickesz omschrijft het verschil in optreden van de goede beroepsofficier en de goede schutterijofficier als volgt:

De Schutter-officier zal, wil hij voortdurend een goeden geest bij zijne manschappen bewaren, meer door zedelijk overwigt dan door dwang moeten regeren. De officier bij het leger daarentegen heerscht door het vorderen van blinde gehoorzaamheid. De soldaat heeft niet te vragen naar het hoe? of waarom?

Hij heeft slechts uit te voeren en zoo hij het niet doet, wacht hem straf. Zoo iets is bij het leger noodzakelijk, bij de gewapende burgermagt evenwel nooit te verkrijgen en het zou ook verre van wenschelijk zijn dat het zoo ware. Dat dooden van eigen wil, dat voortdurend streng doorgevoerde stelsel van inferioriteit, zonder welke geen discipline, geene subordina tie denkbaar is zoo als die bij het leger moet gelden, geeft aan den soldaat meestal een zekeren plooi, dien wij in hem waarlijk niet afkeuren, maar dien wij toch niet gaarne op de burgerij zagen overgebracht.

Alles bijeengenomen kan men het de beroepsofficier van de eerste decennien van de 20e eeuw bezwaarlijk verwijten dat hij de sfeer in het leger, dat nu uit dienstplichtigen uit alle lagen van de maatschappij werd opgebouwd, slechts langzaam kon veranderen.

De Eerste Wereldoorlog en zijn voorspel

Kort voor de Eerste Wereldoorlog, op 1 maart 1912, was een nieuwe miiltiewet van kracht geworden, waarbij het contingent van 17.500 man op 23.000 man werd gebracht. De eerste oefening varieerde, al naar gelang de wapens, van 8½ tot 24 maanden. De totale diensttijd van de militie werd verkort van 8 tot 6 jaar, en bij wijziging van de Landweewet op 28 april 1913 werd de diensttijd bij de landweer van 7 op 5 jaar gebracht. De oudere lichten gingen, krachtens de Landstormwet van 1913, over naar een landstorm waartoe ook het ongeoefende gedeelte van de lichte behoorde. Allen die niet tot marine, leger of landweer behoorden bleven tot en met het 40e levensjaar landstormplichtig. De mobilisatie 1914-1918 bracht enkele honderdduizenden mannen uit het Nederlandse burgerlijke leven een aantal jaren samen onder militair kader, dat weliswaar had geleerd onvoorwaardelijk gehoorzaamheid te eisen doch zeer goed begreep dat men de onder de wapenen geroepen burger niet kan behandelen als een beroepssoldaat. Het is vermeldenswaard dat eigenlijk, door hun aantal, de onder de wapenen geroepen burgers de discipline in het leger bepaalden. Snijders schrijft daarover:

Maar . . . ook de tucht bij de troepen was „Hollandsch”, een soort ondergeschiktheid en gehoorzaamheid „bij onderling goedvinden”, meer voortspruitende uit vrees voor straf of voor onthouding van verlof, dan uit innerlijk tuchtgevoel en plichtbesef, maar die toch bij den kalmen en gemoedelijken aard van de meerderheid der dienstplichtigen, onder de leiding van tactvolle meerderen tot een vrij bevredigende toestand leidde.

Het komt ons voor dat de begrippen „tact” van Generaal Snijders en „zedelijk overwigt” van mr. Sickesz nauw aan elkaar verwant zijn. Het interessante daarbij is, dat de beroepssergeant 1e klas van omstreeks 30 jaar met als basisopleiding mulo vaak deze tact en zedelijk overwicht in grotere mate blijkt te bezitten dan een tien jaar jongere vaandrig die als gymnasiast een prachtige opleiding in de humanoria achter de rug heeft. Dit feit is overbekend: nog gedurende de periode tussen de beide wereldoorlogen moest de pas bedigde tweede luitenant, die 3 jaar lang een uitstekende opleiding aan de KMA had gevolgd, eerst een half jaar met een oude sergeant-majoor of adjudant-onderofficier „meelopen” alvorens hij zijn eigen sectie of peloton kreeg.

De relletjes in de Harskamp op 25 en 26 oktober 1918 werden mede veroorzaakt, doordat:

... de encadrering der korpsen voor een overwegend deel kwam te bestaan uit jong en onervaren verlofskader, waarvan velen zelf krijgstuuchtelijk zwak stonden en waaraan niettemin dikwijls tot zelfs compagniecommando's moesten worden toevertrouwd ...

Eerst bij de wet van 17 mei 1917 was de kaderplicht ingevoerd. Voor die tijd was een goede selectie niet mogelijk geweest.

Hoe het ook zij, in de mobilisatie was een gedeelte van de officieren te kort geschoten. Het doet er niet toe of het daarbij ging om beroepsofficieren die te veel wilden heersen of om reserve-officieren bij wie het door een tekort aan theoretische en praktische kennis aan zedelijk overwicht schortte.

Nader onderzoek zal moeten uitmaken of en in hoeverre de kracht van het Nederlandse leger na de reorganisaties in het begin van de 20e eeuw heeft bijgedragen tot het doen eerbiedigen van Nederlands neutraliteit gedurende de Eerste Wereldoorlog. Daarbij dient te worden opgemerkt dat in het voorjaar van 1918, toen Nederland — in tegenstelling tot 1914 — aan de landzijde volledig werd begrensd door Duits, resp. door Duitse troepen bezet, gebied, de Nederlandse opperbevelhebber te kennen gaf dat militair verzet tegen het Duitse leger doelloos zou zijn. Deze mening werd niet gedeeld door de toenmalige minister van oorlog, jhr. De Jonge, en evenmin door een deel van de Generale Staf. Indien echter bij de opperbevelhebber en een deel van zijn staf onzekerheid bestaat betreffende de mogelijkheid tot een succesvolle verdediging van het vaderland, dan

begint in een land als het onze ook de eenvoudige burger daaraan te twijfelen, hoe goed ook de autoriteiten dit pogen te camoufleren: velen vroegen zich dan ook af of Nederland nog wel tegen een buitenlandse vijand te verdedigen zou zijn.

Tussen twee wereldoorlogen

Omstreeks 1920 bestond er bijgevolg bij een belangrijk deel van ons volk twijfel aan de mogelijkheid van een doelmatige landsverdediging; de afkeer tegen de militaire dienst was door de ervaringen gedurende de mobilisatie bij velen eerder toe- dan afgenomen en ten slotte werd in die jaren de Volkenbond opgericht die hooggespannen verwachtingen wekte. Menigeen was van mening, dat dank zij deze volkerenorganisatie in de toekomst oorlogen zouden kunnen worden vermeden, en met het uitzicht op die eeuwige vrede kreeg het anti-militarisme in Nederland vrij spel.

De dienstplicht ondervond al spoedig de invloed van deze geestesgesteldheid. In het Volkenbondspact was bepaald dat de bondsleden niet tot gewapende actie mochten overgaan, alvorens na de arbitrage-uitspraak drie maanden waren verstreken. De Dienstplichtwet van 4 februari 1922, die de duur van de eerste oefening voor de onberedenen van 8½ tot 5½ maand verminderde en het aantal jaarlijks op te roepen dienstplichtigen terugbracht tot 19.000 man, zal mede gebaseerd zijn geweest op de optimistische verwachting dat de mogendheden zich ook aan die afspraak zouden houden. Tegen dat optimisme werd wel gewaarschuwd doch tevergeefs. Ten dele kwamen die waarschuwingen bovendien uit het officierskorps dat, meer nog dan voor de Eerste Wereldoorlog, sterk geïsoleerd stond en als offer aan de tijdgeest sterk werd ingekrompen. Van een bewapeningsfonds van f 106 miljoen, zoals nodig geacht door minister Van Dijk die de Dienstplichtwet-1922 tot stand had gebracht, kwam niets terecht. Een tijd van schromelijke veronachtzaming van de strijdkrachten brak aan.

Bijna drie jaren na Hitlers machtsovername moesten nog verstriken eer het Nederlandse volk zich uit zijn zoete vredesdromen liet wakkerschudden en begon zijn traditioneel lang verwaarloosde landsverdediging op te bouwen. Nadat in februari 1938 de dienstplicht voor onberedenen op 11 maanden was gebracht en het jaarlijkse contingent dienstplichtigen tot 32.000 man was verhoogd, aanvaardde in juni 1939 de Tweede Kamer het voorstel de duur van de eerste oefening op de voor

Nederland ongekende lengte van twee jaar te bepalen. In september van dat jaar brak reeds de Tweede Wereldoorlog uit. Er was dus wel uitermate weinig tijd geweest voor het opbouwen van strijdkrachten die sterk genoeg zouden zijn om — indien onze neutraliteit werd geschonden — voldoende tijd te kunnen winnen om anderen de gelegenheid te bieden ons te hulp te komen. Daarbij kwam nog dat het maatschappelijk min of meer geïsoleerde officierskorps moeite had zijn plannen zodanig aan de publieke opinie voor te leggen dat die tot snelle reactie werd bewogen. Toch is er in de jaren 1936-1940 veel goed werk voor de landsverdediging verricht.

Generaal Geyr von Schweppenburg, van 1933 tot

1937 Duits militair attaché in Nederland, waar- schuwde in 1937 zijn regering dat de nog altijd belangrijke inundaties een eventuele aanval op Nederland en België tot een hachelijke zaak maak- ten. Het bleek hem toen, dat men in nationaal- socialistische kring reeds met de gedachte speelde, deze landen door luchtovervallen snel tot over- gave te dwingen. (Op de mogelijkheden om aan een dergelijke bedreiging het hoofd te bieden en op de oorzaken van de kloof tussen een groot deel van ons volk en zijn krijgsmacht, waarvan een zo nadelige invloed op de landsverdediging is uitge- gaan, zal hier niet verder worden ingegaan aan- gezien dat uitvoerig werd besproken in de Mili- taire Spectator van oktober 1971).

Literatuur

G. T. Campagne — Over het ontstaan en de ontwikke- ling van het instituut van de militaire dienstplicht. *Kernvraag* (1969)(4)5.

H. T. Colenbrander — *Vestiging van het Koninkrijk (1813-1815)*. Meulenhoff, Amsterdam (1927)41, 47, 75, 78.

H. T. Colenbrander — Gedenkstukken tot de algemene geschiedenis van Nederland van 1795 tot 1840. *Rijks Geschiedkundige Publicatiën*. Martinus Nijhoff, Den Haag (1914)(23).

H. T. Colenbrander — *Inlijving en opstand*. Meulenhoff, Amsterdam (1913)105, 106.

W. E. van Dam van Isselt — *De ontwikkeling van ons krijgswezen sedert november 1813*. Loosjes, Haarlem (1902)89.

G. C. A. Fabius — Een Nederlands volksleger. *Org. Ver. t. beoef. v.d. Krijgswetenschap* (1907/08)458.

H. J. Kruls en H. Staring — *Op de bres voor Neerlands onafhankelijkheid*. Nederlandsche Keurboekerij. Am- sterdam (1947)37.

J. de Louter — De vredesbeweging in Nederland; in: *Ge- denkboek 1898-1923*. Fongers, Voorschoten (1923)140.

M. J. F. Robijns — *Radicalen in Nederland (1840-1851)*. Universitaire Pers, Leiden (1967)72.

O. E. van Schravendijk — *Leemten in het gratierecht*. Kluwer, Deventer (1968)285.

C. J. Sickesz — *De schutterijen in Nederland*. T. de Bruyn, Utrecht (1864)214, 248, 249, 252.

F. Snapper — De mobilisatie 1939/1940 en de oorlogs- dagen van mei 1940. *Mil. Spect.* 140(1971)(10)450.

C. J. Snijders — De Nederlandsche landmacht 1898- 1923; in: *Gedenkboek 1898-1923*. Fongers, Voorscho- ten (1923)204, 205, 222, 223, 225.

H. F. M. baron van Voorst tot Voorst — De Koninklijke landmacht; in: *50 Jaren*, off. gedenkboek t.g.v. het gouden regeringsjubileum van H.M. Koningin Wilhel- mina. Scheltens & Giltay, Amsterdam (1948)227.

S. L. van der Wal — *Herinneringen van jhr. mr. B. C. de Jonge*. Hist. Genootschap, Utrecht (1968)40.

J. J. C. P. Wilson — *Vijf oorlogsjaren en hun twintig- jarige voorgeschiedenis*. Kon. van Gorcum & Comp., Assen/Wereldvenster, Baarn (1960)30.

